

ՍԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՆԿԱՅՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՂԻՃԵՐ ՊԵՏՄՈՒԹԱՆ
ՊԵՐՐԵՐԵՐԵՐ

(Հրահանգ-թիւն)

Գ.

Ընդդէմ 1451 թուի պատերազմի պատճառներին, Եղիշէ եւ Ղազար հարցադատութեան մէջ զգալի կերպով տարբերուում են Վասակի եւ եպիսկոպոսներէ կուսակցութիւններէ դիմել եւ գործունէութեան նկատմամբ, եւ այդ տարբերութիւնից նորից երեւում է Եղիշէի պատմագրելու կուսակցական ոգին:

Ուրիշ տեղ մենք առիթ ենք ունեցել ասելու, որ Եղիշէ, ուր ել լինի այդ անուան տակ ծածկուած, աշխատել է Վասակի գործունէութիւնը ծածկել եւ օրինակ ենք բերել Վրեւանից օգնական զօրք ուղարկելու հարցում Եղիշէի Վասակին իբրեւ մարդպահի ոչ մի տեղ չտալով: Այդպիսի օրինակներէ կ'անցնենք եւ երկու հաս 1. Վասակի ձեռքակալութեան եւ 2. Կայսեր ուղարկած զեպանութեան խնդիրները:

1. Եղիշէ գրում է, որ 450 թուին ամառը մագերի գէմ եղած ապստամբութեան ժամանակ, ուխտագահները Վասակին՝ ձերբակալեցին, իբրեւ ուրացողի, իսկ «Կա (Վասակ) անխնայ ապաշխարութեամբ յոտ սուրք եպիսկոպոսներ եւ աղաչել խաղաղասելով, զի մի մարդեալ բնիկացի ի նոյն յանէ... եւ աղաչէր... զի մի մարդկարար նոքա ստատակցայն զնա» (Եղ. 50—51) Ուխտագահները այս աղաչանքին զիջան եւ արձակեցին Վասակին: Իսկ Ղազար չէ յիշում թէ նա ձերբակալուել է. բնդ հակառակի ապստամբութեան գործի մէջ, նա Վասակին՝ իբրեւ մարդպահի, իսկ տեղի եւ տալիս չ'աղաչ-տանուաւորները՝ պատմում է Ղազար, կեկղեցականներին հաւաքած եւ Վարդանին վերջրած մոտն Վասակի մօտ, յայտնեցին իրենց ապստամբութեան մտադրութիւնը եւ նրան ստիպելով, այլ եւս թող չտուին «այս անգոր այնքաքել խորհրդայ», յետոյ աւետարանի վրայ երգում գրին, կնքեցին երգումը՝ «Կար մատանեալ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ, եւ ապա մատանեալք տանուաւորաց Ղազար, եւ այս գրաւոր երգումն ի պահպանութիւն եկեղեցականներին յանձնեցին» (Ղազ. 197—202.) այնուհետեւ տեղի ունեցաւ յորձանքը մագերի զբայ:

Այսպէս՝ ըստ Եղիշէի, Վասակ զուրկ էր մարդկանական դիմել եւ աղաչել յայտնի պարտւած էր, որին մագերի հետ միասին ձերբակալեցին. իսկ՝ ըստ Ղազարի, Վասակի համաձայնութիւնը անհրաժեշտ լինելով, նախադրանքը՝ «ստիպելով» նոյր ստացան նախապէս, եւ յետոյ «այն» Վասակի մանակցութեամբ ձեռնարկեցին ազատամբութեանը:

Ինչպէս այս նոյնպէս եւ Եղիշէի ու Ղազարի հակասութիւններին շատերը ստուգելու համար

Թանկալին մի հտուած է ներկայանում Վասակի դատապարտութեան արձանագրութիւնը, որը Ղազարի եւ Եղիշէի մէջ յար եւ նման է: Այդ դատապարտութեամբ Վասակ ոչ միայն պարկաւում չէ եղել եւ չէ ձերբակալուել, այլ եւ ապստամբութեան գործի մէջ Պարսից գէմ պաշտպան է հանդիսացել՝ իբրեւ մարդպահ, ուխտագահների համար, որոնք մագերի կտարել են: Այսպէս՝ ըստ Եղիշէի, ուխտագահներից ցուցումներով քննութեան ժամանակ պարզուեց, որ «խառն էր նա (Վասակ) եւ ի մահ մագուցի ի Զարեհ հաւանի եւ զրազում բերդ»՝ զոր հանդիս ի Պարսկաց, յայտ առնելին զորոտ թաղիման եւ հզրամանն, քանզի նա էր մարդպահ ի ժամանակին» (Եղ. 103.) Սակայն յայտնի է Ղազարից, որ Զարեհ հաւանում մագերի սպանութիւնը տեղի է ունեցել 450 թուի ապստամբութեան ժամանակ (Ղազ. 202—3). բայց ի այդ յայտնի չէ որեւէ ուրիշ բնդ հարում՝ Զարեհ եւ Պարսիկների մէջ կատարուած, երբ Զարեհին յաղուէր այդպիսի մի մեծ ցոյց անել աղայի եւ Զարաշտի վարդապետութեան դէմ: Ապստամբութեան ժամանակ կատարուած այդ իրադրութիւնը ըստ Եղիշէի՝ ուխտագահները յիշում են առանձին հպարտութեամբ. նախ եպիսկոպոսները պատուիրում են Վոտմ Գնու-նուս պատմիկ կայսեր առաջ «մեղապաւ ստատակցի ի վրայ մագուցի հասուցանել» (Եղ. 53), եւ ապա Վարդան իւր նշանաւոր ճառի մէջ ուխտագահներին քաղաքում է. «զմանալ անորում ստատակցացը եւ զպզձութիւն կոպաղաշութեան ի տեղեկաց տեղեկ պրեքցար» (Եղ. 79.) Յայտնի է նոյնպէս Եղիշէի՝ որ բերդերը ուխտագահների ձեռքով մարդուել են Պարսիկներից, ապստամբութեան միջոցին:

Այդ միակիցայնի հակասութիւն է ծագում այս բոլոր վիշակութիւնների եւ Վասակի ձերբակալութեան տեղեկութիւնների մէջ. — Վասակ, որը իբրեւ պարկաւում ձերբակալուել է ապստամբութեան մէջ, նա խառն էր եւ ի մահ մագուցի ի Զարեհ հաւանի, որ կատարուեց նոյն ապստամբութեան ժամանակ: Պարզ է, որ այս հակասութիւնը առաջանում է երբ բնդանում ենք Վասակի ձերբակալութիւնը. պարզ է եւ այն, որ Եղիշէի՝ այդ ձերբակալութեան մասին տեղեկութիւնները հակասում են Եղիշէի յիշած Վասակի դատապարտութեանը, սակայն որովհետեւ այս վերջինս միանգամայն ստուգուում է Ղազարի հակասութիւնը, ապա տեղեկութիւններով, եւ միանգամայն համաձայնում է նրանց, ուստի ճշմարտութիւնից հեռացած չենք լինել, եթէ բնդանենք Վասակի ձերբակալութիւնը իբրեւ նախնականութիւնից զուրկ, ստեղծուած մի ֆակտ:

1 Կ. Մոս. Վարդան Մամիկոնեանի կնիստագրութեան համար միանգամայն հասում է բնդանում Մամիկոնեան պատմիկ, Եղիշէին, նա բնդանում է, որ Յաղապիտ հաւանաւոր կատարուեց մագերի գրգռմամբ, որ Վասակի անաւան ընդերքում արարածուեց ձայնաւորում կտարապաշտութիւնը, որ կայսեր առաջա զեպանութեան պարտակելը Յիսկի կաթողիկոսի (Կաթողիկոս), որ Վասակի քրիստոնեաներին ստատիկ հաւանք էր Վարդան Վրեւանում էր եւ այն եւ այն: Սակայն նոյնպէս այդ բացարձակ պարկաւում էր, որ Տիգրանի ապին եւ Եղիշէին, նա խորհրդարար ըստ թուութեան է պահում եւ չէ յիշում թէ Վարդանի

Թերի եւ կնիքների վկայութեամբ, որոնց մէջ եղիւ է եւ Ղազար ոչ միայն նման են, այլ եւ նոյն, այնպիսի մի գործունէութիւն, որը սահմանափակուել է կովկասեան լեռնաշղթայի, կասպից ծովի, Տիգրէի եւ Եւֆրատի Հայաստանի հետուոր սահմաններով: Այս ընդարձակ գործունէութեան ընթացքում Վասակ չկարողացաւ յաղթել միայն երկու գէպըրում իւր թշնամիներին, նախ՝ ընդգիծող ճակատամարտ, որ տեղի ունեցաւ 451 թուին Աւարդում, հետագայեւ գործում, եւ երկրորդ Բալեւթի եւ Ղեւնդի գրաւոր մասնութիւնը Վասակի գործունէութեան իսկական սղու մասին: Ուրիշ ոչ մի գէպըրում նա չէ ծնուել իւր թշնամիներին, թեպէտ վերջիններս ածրին աչքում մեծ հեղինակութիւն ունեցող եպիսկոպոսներն էին, այլ եւ Վասակի անձնական թշնամի նախարարները, (Ղազ. 192—193), սակայն ոչ միւրեանդ տարիք եւ ոչ անձնական թշնամիները Համարակուեցին քաղաքակազմական Վասակի գէպ իրենց ոյժը ընդ տայ, մինչեւ՝ բոլորովին այլ գրգռուից առաջացաւ 451 թուի ճակատամարտը: Այս բոլորը երեւում է Եղիշէի եւ Ղազարի երկրորդ գրաւոր համեմատութեամբ ուսումնասիրողին, եւ այն բոլորը ինչ որ Եղիշէն յիշում է իբրեւ պատմական իրողութիւն, գրեթէ՝ ամբողջապէս կապանելի են հանդիսանում՝ նախ Եղիշէի հակառակութիւններով, եւ երկրորդ Ղազարի նրանց մասին լռութիւն պահպանելով: Այսպէս Ղազարի մէջ ակնարկ անգամ չկայ՝ թէ Վասակ ձերբակալուել է, թէ նա Սիւնիք է ապստամբուել եւ Վարդան արշաւանք է յարուցել Սիւնեաց երկրի վրայ եւ բերելը ուրեւել է: Ղազար չէ յիշում նաեւ՝ թէ զորքեր թիւը 66,000 էր ճակատամարտին, նա չէ տալիս պատեւրաբար նախարարների ցանկը, այլ յիշում է նախապաշտաններին միայն, թագաւորանիւն տեղերը եւ բոլոր աշխարհի հապանդութիւնը Վարդանին չէ յոսկացնում, մեծամեծ ու փոքրւոր առաւելութիւններ չէ շուայում: Այդ բոլորի հակառակ՝ նա մարգարանի իւր իսկական իրաւունքով է նկարագրում թէ՛ գեապանութեան, թէ՛ թագաւորութեան եւ թէ ապատմութեան հարցերում. եւ այդ անաչառ, սառնարիւն վերաբերմունքից է, որ Ղազարի մէջ երեւան չեն գալիս այն հակառակութիւնները, որոնք Եղիշէի մէջ են պատահում՝ այնպէս յամախալի:

ԳՐԻԳ. ՏԵՐ-ՊՕԳՂՈՍԵԱՆ

(Միացել են էւ ակէս:)

1 Միջոցէլ Նաբանդեան Ղազարի անաչառութեան մասին, մասնաւոր այդ Եղիշէի համեմատութեամբ, այսպէս է գրում. «Հայոց մէջ եղիւ են հեղինակներ որ փարպեցի ասել են Եղիշէի յետոյ, եթէ որպէս պատմագիր, Եղիշէի երկերը պիտի համարուի փարպեցի, այդ մեք չեն ընդունում, պատճառ՝ միմիայն ժողովրդի կողմէն անպարտաւոր առաջարկ եղաւ որպէս խորհրդ, որ կարող է աղաղակաւ Մովսէս երեւելու թիւն: Բայց մեք ընդունում են իստիքայն այն բանին, երբ Վասակը անդիւր Հրատարակներ փարպեցի: Հայոց պատմութեան թարգմանութիւնը. («Ղազար Գրգռ. գրք թու. ղէլը» Մ. Նաբանդեան)

Փ. ԲԱՆԴԱՆԴԱՆԻ ՄԱՐԿԻ

Առ Տէր խմբագիր «Հանդէս ամսօրեայ» պարբերական թիւին:

Տէր խմբագիր.

Վիտէր, Տէր, թէ այս օրերս կը յուզուի կարեւոր խնդիր մը որ ունի ի մօտոյ մեծ աղերս մեր ազգային պատմութեան: Գիտէք, եւ արդէն ձեր պատմական եւ անաչառ թերթին մէջ հրատարակած են յօդուածներ, ըսել կ'ուզենք այն յօդուածներն որ հրատարակեցան ձեր «Ամսօրէին» այս (1896) տարւոյ փետր., Մարտ եւ Ապրիլ թերթերուն մէջ Մալխասեանց անուն Ռուսիացի հայ գիտնիչէ կողմէն:

Որովհետեւ խօսքը Ռուսացի պոյզ է, պատշաճ կը համարինք զնել նախ մեր վերջին տետրութիւնն այս գործին վրայ: Ռուսի կ'ընենք. Ռուսացի պատմութեան սկիզբը, ինչպէս յայտնի է ըստ մեզ, թարգմանէն գրուած, գործին մարմինը գորս անկախ, ըստ միմի մաս մը կայ զոր գրողն, թարգմանիչն շատ մեզ, կը կոչէ «Խոստարանութիւն նախագիտելի», որ թուի նշանակել յառաջաբան, մուտ, (ներածութիւն):

Ըսինք թարգմանէն, քանիք մեր համազօրեմ, ոչ վայրագար՝ այլ պատճառներով, որոց գլխաւորն է աւանդութիւնն հին եւ գրեթէ ժամանակակից (անդտին ի փարպեցուն 480), այն է՝ թէ այն գիրքն է թարգմանութիւն ի յունէ՝, թեպէտ չենք կրնար առ այս յայտնի նշաններ ցուցնել գիրքն կամ լեզուէն: Ե. դաւրո գրուածներ՝ որ բուն թարգմանեաց գրել են, ինչպէս հին եւ նոր պատկարանք, Ռուսներն մեկնութիւնք Մասթէի, Պոլոսի թիւթե. բուն, Նապեայ, Բորիկոնն Նապեայ եւ այլք, թեպէտ գիտնք թէ յունարէն թարգմանութիւն են, գրեթէ ընտա չեն տար յունարէնի,

գեան հրատարակել Մ. Տէր-Պոլոսեան. Պետերբուրգ 1868, ծածկութիւն՝ 9, էջ 37): Գր. խալիսեան Երբի փողոսէն ըստ ըստինքն այս գրքին ի կիսարեւելիք երբ ընդհանուր կերպով աստիճան անուն սկիզբն է — «Ունանց ըստմանք» միտ եղաւք քանի մի մասնաւոր հոգի մեզ պատմութեան Ղազարայ (գործին վարդանաց պատմութեան է բուն), համարեցան ըստ լինել ինքնուր պատմագիր եւ ընդ Եղիշէի եւս հաւասար գրածներ: Ինչն զի մեք Սիւնիքէն Կէրպա համարուք եւս գրան, («Ղազար Գրգռ. եւ գրքն Նորին, Գր. խալիսեան Մարտի 1898 էջ 74—5):

Ի ինչ է յիշել, որ նոյն աշխատութեան մէջ Պր. խալիսեան մի շարք հարցերի մասին կարծիքներ ունի ինքնուր խալիսեան, որոնք ասկայն նրա սեփականք չեն, այլ Եղիշէի եւ Մ. Նաբանդեան 1893 թուից սկսած յայտնել էին եւ իրար մէջ վիճաբանութեան շիւթ էին զարգրել: Մեք հարկ եղան զեպըրում միայն պէտք է մանրամասնորեն պարզել եւ ասանքը, ըստ որում Պր. խալիսեանի՝ այդ գրքի երկրորդ էջի ծանոթութեան մէջ յիշատակեալ գրքերին եւ նոյն գրքի առաջին գլխի համեմատութեան ընթերցանքը եւս կարող են անձնաւոր կերպով նկատել մեր ասանքները:

1 Փարպ. Ե, 11, 14, տպ. Ղեւնեա. 1878: